

POZIOM DUCHOWOŚCI I RELIGIJNOŚCI U KATOLIKÓW ZAANGAŻOWANYCH I NIEZAANGAŻOWANYCH W SŁUŻBĘ LITURGICZNĄ

Ewelina Wojtarkowska*

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego

Wprowadzenie

Posoborowa odnowa liturgii w swych rozlicznych działaniach kładła niemały nacisk na jednolity i godny charakter sprawowanych celebracji. Zadaniem, jakie stało przed duszpasterzami, było wyjaśnienie i wprowadzenie wiernych w świadome przeżywanie i czynne uczestnictwo w Eucharystii. Zadanie nie należało i nie należy do łatwych, ponieważ z jednej strony spotykamy się z osobami starszymi przywiązanymi do tradycji znanych z ich lat młodości, których zdążyli się nauczyć i które stały się ich sposobem na oddawanie czci Bogu. Z drugiej zaś strony Kościół boryka się z problemem, jaki stworzył rozwój cyfryzacji i indywidualizacja, a wręcz atomizacja osoby ludzkiej, a mianowicie ograniczenie ważnej sfery duchowej. W wyniku powyższych trudności wierni nie tylko są zagrożeni płytkim „przebywaniem” na mszy świętej, ale też zatraceniem w sobie dążenia do transcendencji, która to konieczna jest do pełnego przeżywania własnego czło-

* Ewelina Wojtarkowska – magister psychologii i teologii, specjalista terapii uzależnień, doktorantka na kierunku nauki o rodzinie na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Opolskiego. Swoją pracę zawodową wiąże z terapią osób dorosłych oraz z pracą wychowawczą i katechetyczną z dziećmi i młodzieżą. Zainteresowania naukowe związane są z psychologią religii, psychologią osobowości i psychoterapią. Dotychczasowe badania skupiały się nad duchowością i religijnością w kontekście zaangażowania w formację liturgiczną oraz w kontekście terapii osób uzależnionych od substancji psychoaktywnych. E-mail: ewelina.wojtarkowska@gmail.com.

wieczeństwa oraz spłycenia religijności, która z kolei konstytuuje ludzkie dążenia i interpretacje doświadczeń życiowych.

Odpowiedzią na powyższe problemy stało się przybliżanie wiernym bogactwa liturgii w ramach katechez i proponowanych form posługi we wspólnocie parafialnej. Najbardziej owocne w tym kontekście wydają się być działania zmierzające do wychowywania młodych ludzi, a nawet dzieci do brania odpowiedzialności za wspólnotę Kościoła, w której nie tylko rozwijają siebie jako osoby, ale spotykają się w sposób pełny z Bogiem. Konkretną formą aktywizowania wiernych w ramach przeżywania liturgii i angażowania się w życie Kościoła jest zapraszanie ich do pełnienia służby liturgicznej. Kościół katolicki daje wiernym możliwość pełnienia wielu funkcji, jakie mogą podejmować świeccy. Są nimi między innymi: lektorat, akolitat, ministrantura, schola, posługa komentatora. Podejmowanie czynności liturgicznych budzi u wiernych nie tylko poczucie odpowiedzialności, ale angażuje również sferę poznawczą, emocjonalną i behawioralną, które są konieczne w procesie uczenia się, a w kontekście wiary w dążeniu do zbawienia. Posługujący, poza nabywaniem nowych umiejętności, poszerza również swoje rozumienie i interpretację zarówno znaków liturgicznych, jak i Słowa Bożego, oraz staje się nośnikiem tych treści dla wspólnoty. Innym aspektem, który rozwija się u posługujących, jest ich kondycja psychiczna wyrażająca się między innymi w ich duchowości i religijności.

1. Rozumienie duchowości

Duchowość jako element opisu osoby rozumiany i interpretowany jest na różne sposoby. Pojęcie to bada się z jednej strony jako pojęcie opisujące myśli, uczucia i zachowania religijne związane z określoną tradycją i uwarunkowane kulturowo. W ramach innego nurtu duchowość oderwana jest od religijności i interpretowana jako konstrukt związany z osobistymi doświadczeniami transcendentnymi¹.

Jednym z podejść wskazujących na składowe konstruktów duchowości prezentuje Elkins, który prezentuje sześć cech duchowych: uniwersalność,

¹ P.C. Hill, *Measurement in the psychology of religion and spirituality: Current status and evaluation*, w: *Handbook of the psychology and spirituality*, red. R.F. Paloutzian, C.L. Park, New York, 2005, s. 45–46.

wyjątkowość i unikalność istoty ludzkiej, współczucie, obecność i związek ze świętością².

Postawą teoretyczną do przeprowadzonych badań nad poziomem duchowości było rozumienie jej jako dyspozycji człowieka, którą można rozwijać. Rozwój ten może zachodzić przez całe życie osoby, ale nie musi być systematyczny i proporcjonalny. Zauważyć można okresy wyrazistego wzrostu duchowości, które często związane są z kryzysami. W badaniach nad duchowością opierano się na ukierunkowaniu osoby na Istotę Wyższą, inną osobę i wszechświat. Z powyższych założeń wyklarowało się kilka wymiarów duchowości: rozwój, wolność wewnętrzna, otwartość, postawy religijne, wrażliwość etyczna, sprzeciw wobec zła, stosunek do innych, zaangażowanie, sens, harmonia.

Rozwój w rozumieniu badaczy transcendencji ujmowany jest jako znajomość siebie, samodoskonalenie oraz korzystanie z nowych doświadczeń i twórczość. Wolność wewnętrzna jest kierowaniem się własnymi standardami w dążeniu do wyznaczonych celów. Jest ona również brakiem wewnętrznego przymusu. Postawy religijne ujmowane są jako wpływ przeżyć religijnych na wybory moralne i stosunek do Boga. Otwartość związana jest wrażliwością, spontanicznością i akceptacją tego, co przydarza się człowiekowi. Wrażliwość etyczna łączy się z refleksją i wysokim poziomem etyki w hierarchii wartości osoby. Sprzeciw wobec zła to nic innego jak występowanie w opozycji do przemocy i niesprawiedliwości. Stosunek do innych w kontekście wymiaru duchowego człowieka wiąże się z szacunkiem, tolerancją i gotowością do służenia innym. Zaangażowanie przejawia się w poczuciu wspólnoty i współodpowiedzialności za różne przedsięwzięcia. Sens to poszukiwanie ogólnej zasady rządzącej światem, własnego w nim miejsca oraz podejmowanie próby zrozumienia przytrafiających się wydarzeń. Harmonia to nic innego jak poszukiwanie spójności w sobie i ze światem³.

Wielu badaczy poddaje analizom związki pomiędzy poziomem duchowości a różnymi aspektami ludzkiego życia. Heszen i Sęk przeprowadziły badania na pięciuset osobach w różnym wieku. Najwyższy poziom wskaźników duchowości zaobserwowano w najstarszej grupie osób badanych, czyli po 60. roku życia. Ana-

² D.N. Elkins, *Beyond religion: toward a humanistic spirituality*, w: *The handbook of humanistic psychology: Leading edges in theory, research, and practice*, red. K.J. Schneider, J.T. Bugental, J.F. Pierson, Thousand Oaks 2001, s. 203–205.

³ I. Heszen-Niejodek, E. Gruszczyńska, *Wymiar duchowy człowieka, jego znaczenie w psychologii zdrowia i jego pomiar*, „Przegląd Psychologiczny” 47 (2014), s. 17.

logiczne badania przeprowadzone przez Peralta i Duarte-Silvē w Portugalii na grupie 112 osób w wieku 65–93 lata potwierdziły hipotezę o wyższym poziomie poczucia sensu życia u osób w podeszłym wieku⁴.

Kolejnym wymiarem życia psychicznego powiązaniem z duchowością osoby jest płęć. Z badań przeprowadzonych przez Mateusiak wynika, że powiązania między duchowością a kobiecością mają umiarkowaną siłę i wskazują na to, że im wyższy jest poziom kobiecości, tym wyższy jest również poziom duchowości. U mężczyzn zaś nie wykazano związku między męskością a poziomem duchowości⁵.

2. Rozumienie religijności jako systemu znaczeń

Pojęcie religijności jest ujmowane w różnorodny sposób ze względu na swą złożoność oraz interdyscyplinarny charakter. W psychologii wiąże się ono z zaangażowaniem w praktyki i postawy zawierające się w ramach określonej tradycji⁶. W badaniu religijności na gruncie psychologii nieodzowne jest odwoływanie się do świadomości, uczuć, więzi wspólnotowych czy praktyk religijnych. Dzięki swej mierzalności elementy te pozwalają na analizy powiązań religijności z innymi obszarami życia osoby⁷. Religijność w świetle psychologii religii rozumiana jest również jako podmiotowy i zindywidualizowany stosunek do Boga i transcendencji, który wyraża się w poglądach, przekonaniach, uczuciach i zachowaniach osoby. Jest to subiektywne odniesienie się do rzeczywistości opisywanej i wyjaśnianej w religii⁸. W opisie religijności zwraca się uwagę na to, że nie obejmuje ona wyłącznie zachowań czy przeżyć emocjonalnych związanych z daną religią. Religijność obejmuje sądy jednostki, przekonania co do przedmiotu religijnego, doznania emocjonalne, predyspozycje do określonych zachowań, czyli praktyk religijnych. Elementy te wzajemnie się przenikają i polaryzują wokół przedmiotu religijnego. Istotne w patrzeniu na religijność i jej badaniu jest to, że jest ona

⁴ S. Kędziora, *Duchowość i religijność osób starszych*, w: *Spoleczne wymiary starzenia się*, red. A. Fabiś, M. Muszyński, Bielsko-Biała, 2011, s. 152–153.

⁵ J. Mateusiak, *W poszukiwaniu przejawów duchowości*, „Przegląd Psychologiczny” 47 (2004), s. 40.

⁶ J.R. Pettet, *Approaching spirituals problems in psychotherapy: A konceptual framework*, „Journal of Psychotherapy Practice and Researches” 3 (1994), s. 238–240.

⁷ C. Walesa, *Wyjaśnianie religijności człowieka (analiza psychologiczna)*, w: *Studia z psychologii w KUL*, red. P. Francuz, P. Oleś, W. Otrębski, t. 11, Lublin, 2003, s. 23–26.

⁸ Z. Golan, *Pojęcie religijności*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006, s. 74.

wkomponowana w całokształt życia psychicznego człowieka i podlega tym samym procesom, którym podlegają także inne elementy osobowości. Ponadto wymiar ten jest indywidualny dla konkretnego człowieka i podlega mu również religijność, której rola będzie różna dla danej jednostki⁹.

Poziom religijności ujmowany w prowadzonych badaniach własnych zmierzono, opierając się na koncepcji Religijnego Systemu Znaczeń sformułowanej przez C.L. Park. Koncepcja ta cieszy się dużym zainteresowaniem badaczy, zwłaszcza tych, którzy poszukują związków religijności z radzeniem sobie ze stresem.

Religia jest systemem pozwalającym człowiekowi na zrozumienie istoty cierpienia i straty. Według koncepcji wspomnianej badaczki religijność jest fundamentem sensu nadawanego zdarzeniom dotyczącym jednostkę. Dzięki temu osoba może stworzyć spójną i logiczną interpretację tego, co ją dotyka i co przeżywa. Religia często stanowi dla osób wierzących indywidualny schemat poznawczy określający postrzeganie siebie samego, świata oraz interakcji, jakie zachodzą między własnym „ja” a światem, oraz rozumienie naturalnych i nadnaturalnych wydarzeń.

Park wyznacza poznawcze, afektywne i motywacyjne komponenty tego systemu znaczeń. Komponenty te składają się na trzy czynniki: globalne przekonania, globalne cele i poczucie sensu życia, które z kolei te umożliwiają prawidłową orientację w świecie oraz równowagę psychiczną jednostki¹⁰. Do grupy globalnych przekonań zalicza się: uczciwość, sprawiedliwość, przewidywalność i inne. Pełnią one funkcję tworzenia racjonalnych struktur znaczenia wyjaśniających w sposób satysfakcjonujący zachodzące w świecie zdarzenia. Swoją rolę odgrywają szczególnie w obliczu trudnych wydarzeń, takich jak np. śmierć bliskich. Religia dostarcza pojęć zarówno dotyczących sfery sacrum, czyli Boga, zbawienia itp., oraz należących do norm ogólnoludzkich, np. sprawiedliwości, troski, uczciwości. Globalne cele związane są z ideałami, stanami i obiektami, które są przez osobę uważane za najważniejsze i to na nie skierowane są ludzkie dążenia. Są one ułożone w postrzeganiu osoby hierarchicznie i spełniają funkcję regulacji zachowań i planów.

⁹ W. Prężyna, *Funkcja motywacyjna wartości religijnych w osobowości człowieka*, w: *Wykłady z psychologii w KUL w roku akademickim 1985/86*, red. A. Biela, Lublin 1988, s. 263.

¹⁰ C.L. Park, *Religion and meaning*, w: *Handbook of the psychology of religion and spirituality*, red. R.F. Paloutzian, C.L. Park, New York 2005, s. 302.

Religia dostarcza człowiekowi ostatecznych celów i motywacji, które oscylują wokół świętości, poświęcenia dla świata, poznania Boga i osiągnięcia zbawienia. Zauważa się w tym zagadnieniu również wymiar indywidualny, objawiający się w procesie uświęcenia osoby, czyli przypisania duchowego znaczenia i charakteru poprzez dążenie do celu z pozoru niezwiązanego z religią. Poczucie sensu życia określane jest jako stan dążenia do osiągnięcia najważniejszych rzeczy w życiu oraz odkrywania tego, co nadaje życiu wartość i cel¹¹.

Zgodnie z powyższą koncepcją religijność pozwala nie tylko odnaleźć swoje miejsce w świecie i sens własnego życia, ale też zrozumieć ukryty sens wydarzeń. System religijny pozwala osobie wierzyć, że Bóg kieruje życiem i jednocześnie czyni je sensownym. Człowiek dzięki poczuciu sensu życia jest w stanie rozwijać się i na kolejnych etapach rozwoju widzieć związek między sobą a całością bytu. Park wskazuje na to, że ogólne systemy znaczeń są nabywane zarówno ze środowiska, jak i kształtują się na kanwie osobistych doświadczeń. Co istotne, pozostają one poza świadomością jednostki. Przekonania i cele wpływają poprzez interpretacje, dążenia i zadowolenie z życia na ludzkie myśli, działania i uczucia¹².

Cechą konstytutywną religijnego systemu znaczeń jest ukierunkowanie na świętość. Pierwszym z czynników związanych z tym ukierunkowaniem są przekonania dotyczące „ja” oraz świata. Wynika to z faktu, że religia określa poglądy nie tylko na temat Boga, ale także na temat człowieka i świata oraz ich wzajemnych relacji. Zgodnie z tym osoba jest ukierunkowana na Boga i na wspólnotę, co skłania ją do rozwoju i tworzenia kultury. Religijne treści dotyczące powstania i struktury świata w świadomości człowieka współwystępują z danymi biologicznymi i odkryciami naukowymi. Dzięki temu jednostka buduje swój światopogląd.

Kolejnym czynnikiem religijnego systemu znaczeń są założenia i przekonania, które odnoszą się do teraźniejszości i przyszłości jednostki. Dotyczą one postaw, jakie powinien przyjąć człowiek wierzący, oraz konsekwencji, jakie mogą go spotkać za przestrzeganie lub przekraczanie norm moralnych zawartych w systemie religijnym. Mówią również o tym, jakie będą dalsze losy świata i jak będzie wyglądał jego koniec. Pozwalają jednostce na stworzenie systemu zachowań względem innych ludzi i świata oraz zmniejszyć lęk przed kresem życia.

¹¹ K. Popielski, *Psychologiczno-egzystencjalna interpretacja problematyki sensu i sensowności*, w: *Człowiek – wartości – sens*, red. K. Popielski, Lublin 1996), s. 51.

¹² D. Krok, *Religijność a jakość życia w perspektywie mediatorów psychospołecznych*, Opole 2009, s. 53.

Następny czynnik to cele religijne, inaczej dążenia duchowe. Mają one charakter osobistych aspiracji ukierunkowanych na Siłę Wyższą i nakierowujących na dostrzeżenie Transcendencji w codzienności. Religia jest ostatecznym uzasadnieniem ludzkich dążeń.

Emocje są istotnym czynnikiem w religijnym systemie znaczeń, ponieważ już sam język religijny jest nimi silnie nacechowany. Religia wzbudza emocje i skłania do celebrowania również za ich pomocą tajemnic wiary. Reguluje również poziom i rodzaj emocji, jakie wierzący powinien okazywać i w jakich okolicznościach.

Ostatnim czynnikiem są ludzkie działania, które są regulowane przez nakazy i zakazy w systemie moralnym wyznawanej religii. Działania w tym rozumieniu przyjmują charakter kultu i stają się prototypiczne, np. modlitwa. Jeśli wziąć pod uwagę poziom zaangażowania, to widać, że osoby wierzące więcej go wykazują w przypadku działań kojarzonych ze świętością¹³.

3. Badania własne

Psychologia mówi o tym, że środowisko i aktywność człowieka wpływają na jego postrzeganie świata, na działania, emocje i motywacje. Formacja służby liturgicznej jest procesem, w którym osoba nie tylko uczy się nowych czynności czy poszerza swój poziom rozumienia treści religijnych, jest to też czas, w którym dojrzewa do relacji z Bogiem, wspólnotą i odkrywa siebie samego. Przeprowadzone badania miały na celu sprawdzenie oddziaływań, jakie może mieć formacja do służby liturgicznej na psychiczne dyspozycje i postawy jej uczestników. Analizie poddano dwa złożone wymiary, którymi są duchowość i religijność. Badania przeprowadzono wśród katolików, którzy podejmują służbę liturgiczną i tych, którzy takiej służby nie podejmują. Celem badań było wykazanie różnic w poziomie duchowości i religijności osób znajdujących się w pierwszej i drugiej grupie.

3.1. Opis metody

Narzędziem użytym do badania poziomu duchowości jest Kwestionariusz Samoopisu Heszen-Niejodek, Gruszczyńskiej i Metlak. Liczy on 20 stwierdzeń, które badany ocenia na pięciostopniowej skali. Narzędzie zawiera trzy podskale

¹³ D. Krok, *Religijność a jakość życia...*, s. 59.

o zgodności α -Cronbacha między 0,90 a 0,81 i są to: religijność – 7 stwierdzeń, wrażliwość etyczna – 7 stwierdzeń, harmonia – 6 stwierdzeń. Rzetelność kwestionariusza zróżnicowana pod względem płci, wieku i wykształcenia wynosi 0,88 dla wskaźnika ogólnego, –0,94 dla religijności, –0,77 dla wrażliwości etycznej oraz –0,80 dla harmonii. Wyniki otrzymuje się poprzez sumowanie wyborów na skali w ramach poszczególnych czynników oraz finalnie z sumy czynników częściowych otrzymuje się wskaźnik ogólny, czyli duchowość¹⁴.

Drugim zastosowanym w badaniu narzędziem jest Skala Religijnego Systemu Znaczeń, skonstruowana przez Dariusza Kroka, a służąca do pomiaru poziomu religijności. Składa się ona z 20 stwierdzeń, do których badany ustosunkowuje się na siedmiostopniowej skali. Narzędzie zawiera dwa czynniki: orientacji i sensu o zgodności wewnętrznej odpowiednio α -Cronbacha = 0,92 i 0,89. Rzetelność skali wynosi 0,81. Trafność sprawdzono ze Skalą Centralności Postawy Religijnej Prężyny i wyniosła dla wskaźnika ogólnego 0,79, dla orientacji 0,80 i dla sensu 0,77. Wyniki otrzymuje się poprzez zsumowanie wartości obu czynników z uwzględnieniem pytań odwróconych¹⁵.

3.2. Grupa badawcza

W badaniu wzięło udział 50 osób zaangażowanych w posługę liturgiczną, w tym 37 kobiet i 13 mężczyzn w wieku od 16 do 50 lat (średnia $M = 24,7$; odchylenie standardowe $SD = 7,51$). Osób z wykształceniem wyższym było 42%, z wykształceniem średnim 50%, z gimnazjalnym 6%, z podstawowym 2%. Osób niezaangażowanych w posługę liturgiczną również było 50, w tym 31 kobiet i 19 mężczyzn w wieku od 15 do 70 lat ($M = 25,16$; $SD = 10,47$). Średnio osoby te podejmowały posługę od 6 lat. Osób z wykształceniem wyższym było 30%, z wykształceniem średnim 50%, z gimnazjalnym 6%, z podstawowym 10% i z zawodowym 4%. Osoby podejmujące posługę liturgiczną spełniały rozmaite funkcje, których rodzaje i częstotliwość przedstawiono w tabeli 1. Osoby badane formowały się w ramach wspólnot i spotkań prezentowanych w tabeli 2. Wszystkie badani byli katolikami.

¹⁴ I. Heszen-Niejodek, E. Gruszczyńska, *Wymiar duchowy człowieka...*, s. 17.

¹⁵ D. Krok, *Religijność a jakość życia*, s. 187.

Tabela 1. Rodzaje funkcji liturgicznych podejmowanych przez osoby badane

Funkcje liturgiczne	Liczba osób	Procent grupy
Ministrant	6	5,7
Lektor	11	10,4
Schola	14	13,3
Lektor i dczytywanie modlitwy powszechnej	2	1,9
Lektor i Schola	10	9,5
Lektor, dczytywanie modlitwy powszechnej, posługa darów	2	1,9
Lektor, ministrant	2	1,9
Ministrant, lektor, schola	1	0,9

Tabela 2. Miejsca formacji

Miejsce formacji	Liczba osób	Procent grupy
Ruch Światło-Życie	27	25,7
Formacja ministrantów	8	7,6
Rekolekcje wyjazdowe	1	0,9
Dni skupienia organistów	1	0,9
Warsztaty	1	0,9
Schola	3	2,8
Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży	1	0,9

Osoby podejmujące służbę liturgiczną i związaną z nią formację mają możliwość nie tylko nabywać nowe umiejętności, ale też poszerzyć swoją wiedzę i kształtować określone postawy względem Boga i ludzi. Formacja liturgiczna w swych założeniach ma kształtować dojrzałą relację z Bogiem, co ma odniesienie do duchowości człowieka wierzącego, zwłaszcza w wymiarze religijności rozumianej jako stosunek do Transcendencji. Posługujący w procesie formacji internalizują, czyli przyjmują jako swoje etyczne normy i ukierunkowanie wspólnotowe, a także jako „narzędzia Boga” poszukują Jego woli i obecności w świecie. Elementy te są składowymi religijnego systemu znaczeń¹⁶.

¹⁶ D. Krok, *Religijność a jakość życia...*, s. 186–188.

3.3. Wyniki

Celem badań było sprawdzenie poziomu religijności i duchowości u osób zaangażowanych w służbę liturgiczną w odróżnieniu od osób, które jej nie podejmują. Hipotezy postawione w badaniu są następujące:

1. Osoby uczestniczące w formacji liturgicznej cechuje wyższy poziom duchowości i religijności od osób nieuczestniczących w tym procesie.
2. Istnieje korelacja dodatnia między czasem podejmowania posługi a wzrostem poziomu duchowości.
3. Istnieje dodatnia korelacja między długością formacji a wzrostem poziomu religijności.
4. Wraz z wiekiem rośnie religijność i duchowość.
5. U osób bardziej wykształconych wyższy jest poziom religijności i duchowości.
6. Kobiety charakteryzuje wyższy poziom duchowości i religijności.

W celu weryfikacji hipotezy pierwszej mówiącej o tym, że uczestnicy formacji liturgicznej cechują się wyższym poziomem duchowości i religijności niż osoby niepodejmujące takiej formacji, użyto testu U Manna-Whitneya (ze względu na brak rozkładu normalnego zmiennych zależnych). Otrzymane wyniki zaprezentowano w tabelach 3 i 4.

Tabela 3. Poziom duchowości w grupie zaangażowanych i niezaangażowanych.

Skale Kwestionariusza Samoopisu	Grupa z formacją M (SD)	Grupa bez formacji M (SD)	Test U	p
Religijność	4,42 (0,71)	3,38 (1,35)	-4,24	0,000
Wrażliwość etyczna	4,24 (0,51)	3,85 (0,73)	-2,94	0,000
Harmonia	3,71 (0,78)	3,30 (0,88)	-2,18	0,02
Duchowość	12,38 (1,71)	10,54 (2,49)	-3,75	0,000

Z otrzymanych wartości wynika, że osoby formujące się prezentują wyższy poziom duchowości niż osoby niezaangażowane w formację liturgiczną. Różnice w ramach wszystkich podskal są istotne statystycznie, jednak nie są one duże.

Tabela 4. Poziom Religijności w grupie zaangażowanych i niezaangażowanych.

Skale Religijnego Systemu Znaczeń	Grupa z formacją M (SD)	Grupa bez formacji M (SD)	Test U	p
Orientacja	47,4 (10,3)	38,31 (15,5)	-2,89	0,000
Sens	47,2 (9,05)	43,2 (12,35)	-1,5	0,11
Religijność	94,6 (18,5)	81,5 (26,67)	-2,26	0,02

Otrzymane wyniki wskazują na to, że osoby podejmujące formację liturgiczną prezentują wyższy poziom orientacji i religijności i są to różnice istotne statystycznie. Poziom sensu u osób formujących się również jest wyższy, jednakże różnica między grupami w ramach tej podskali nie jest istotna statystycznie ($p = 0,11$).

Do weryfikacji hipotezy drugiej, mówiącej o tym, że istnieje dodatnia korelacja między czasem podejmowania posługi liturgicznej a wzrostem poziomu duchowości, użyto korelacji r-Pearsona. Otrzymane wyniki zaprezentowano w tabeli 5.

Tabela 5. Związek między duchowością a czasem zaangażowania w funkcje liturgiczne

Skale Kwestionariusza Samoopisu	Czas pełnienia posługi
Religijność	0,39
Wrażliwość etyczna	0,38
Harmonia	0,36
Duchowość	0,43

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Otrzymane wyniki wskazują na brak istotnych statystycznie związków między skalami duchowości i długością czasu pełnienia posługi liturgicznej.

Do zweryfikowania hipotezy trzeciej, mówiącej o tym, że istnieje dodatni związek między długością formacji liturgicznej a wzrostem religijności, użyto korelacji r-Pearsona. Otrzymane wyniki zaprezentowano w tabeli 6.

Tabela 6. Związek między długością formacji a poziomem religijności

Skale RSZ	Czas formacji
Orientacja	0,15
Sens	0,12
Religijność	0,14

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Otrzymane wyniki wskazują na brak istotnych statystycznie związków między długością odbywanej formacji a wzrostem poziomu religijności.

W celu weryfikacji hipotezy czwartej, mówiącej o tym, że im osoby są starsze, tym wyższy jest u nich poziom duchowości i religijności, zastosowano korelację r-Pearsona. Otrzymane wyniki zaprezentowano w tabeli 7.

Tabela 7. Związek pomiędzy wiekiem a duchowością

Skale duchowości	Wiek
Religijność	0,17
Wrażliwość etyczna	0,24
Harmonia	0,31*
Duchowość	0,27

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Otrzymane wyniki wskazują na istotny statystycznie, dodatni związek między harmonią a wiekiem osób badanych. Pozostałe wyniki nie były istotne statystycznie.

Tabela 8. Związek religijności z wiekiem

Skale religijności	Wiek
Orientacja	0,25
Sens	0,12
Religijność	0,20

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Otrzymane wyniki wskazują brak istotnych związków między skalami religijności a wiekiem.

W celu weryfikacji hipotezy piątej, mówiącej o tym, że istnieje dodatni związek między poziomem wykształcenia, duchowością i religijnością, zastosowano korelację r-Pearsona. Otrzymane wyniki zaprezentowano w tabeli 9.

Tabela 9. Związek poziomu duchowości i wykształcenia

Skala duchowości	Wykształcenie
Religijność	0,18
Wrażliwość etyczna	0,13
Harmonia	0,02
Duchowość	0,14

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Otrzymane wyniki wskazują na brak istotnych związków między poziomem wykształcenia a duchowością.

Tabela 10. Związek między religijnością a wykształceniem

Skale Religijności	Wykształcenie
Orientacja	0,09
Sens	0,03
Religijność	0,06

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Otrzymane wyniki wskazują na brak związku między poziomem wykształcenia a religijnością.

W celu weryfikacji hipotezy szóstej, mówiącej o tym, że kobiety cechują się wyższym poziomem duchowości i religijności niż mężczyźni, wykorzystano test U Manna-Whitneya (ze względu na brak rozkładu normalnego zmiennych zależnych). Otrzymane wyniki zaprezentowano w tabelach 11 oraz 12.

Tabela 11. Płeć a duchowość

Skala duchowości	Kobiety M (SD)	Mężczyźni M (SD)	U	P
Religijność	3,93 (1,24)	3,84 (1,10)	0,63	0,52
Wrażliwość etyczna	4,10 (0,61)	3,93 (0,73)	1,06	0,28
Harmonia	3,52 (0,80)	3,48 (0,96)	-0,00	0,99
Duchowość	11,56 (2,23)	5,21 (2,51)	0,65	0,51

Otrzymane wyniki wskazują na znacznie wyższy poziom ogólnie rozumianej duchowości u kobiet niż u mężczyzn. W ramach poszczególnych podskal różnice między płciami nie są znaczące.

Tabela 12. Płeć a religijność

Skale religijności	Kobiety M (SD)	Mężczyźni M (SD)	U	p
Orientacja	42,75 (14,12)	43,43 (13,38)	0,00	1,00
Sens	45,87 (10,65)	43,93 (11,52)	0,42	0,42
Religijność	88,63 (23,93)	87,37 (23,65)	0,31	0,75

Otrzymane wyniki wskazują na nieznacznie wyższy poziom religijności i sensu u kobiet niż u mężczyzn. Natomiast zauważa się nieznacznie wyższy poziom orientacji u mężczyzn niż u kobiet.

3.4. Dyskusja

Przeprowadzone badania miały na celu sprawdzenie zależności, jakie mogą zachodzić między podejmowaniem posługi liturgicznej, formacją liturgiczną a takimi wymiarami ludzkiego życia, jak duchowość i religijność. Jest to istotne z punktu widzenia duszpasterzy przygotowujących młodych ludzi do świadomego i dojrzałego życia chrześcijańskiego, które opiera się na wzajemnym słuzeniu sobie we wspólnocie oraz na oddawaniu czci Bogu¹⁷. Badanie, które stało się istotną częścią niniejszej pracy, ma charakter ogólny i pilotażowy. Godne uwagi jest to, jak przebiega formacja, jakie czynniki życia wspólnotowego wpływają na rozwój religijności i duchowości oraz jakie znaczenie dla powyższych wymiarów ma wiek i płeć respondentów.

Przechodząc do weryfikacji hipotezy pierwszej, mówiącej o tym, że uczestnicy formacji liturgicznej charakteryzują się wyższym poziomem duchowości i religijności niż osoby niezaangażowane w formację, zauważamy na podstawie analizy średnich, że postawione założenie potwierdziło się w przebadanej populacji. Fakt odbywania formacji ma znaczenie dla poziomu duchowości, co wynika z koncepcji atrybutu będącego tak naprawdę rozwojem, czyli transcendencją. Formacja liturgiczna daje człowiekowi przestrzeń do zdobywania nowych umiejętności, przekraczania własnych ograniczeń i egoizmu¹⁸. Niejednokrotnie uczestnik formacji w imię miłości i gotowości służby Bogu walczy z tremą podczas wykonywania czynności liturgicznych czy też troszczy się o samodyscyplinę i koncentrację w trakcie liturgii. Podczas celebracji dochodzi do spotkania osoby

¹⁷ Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium Duszpasterstwa Służby Liturgicznej*, Częstochowa 2008, ustęp 18.

¹⁸ F. Blachnicki, *Liturgia a wspólnota*, Kraków 2015, s. 5–19.

z Tym, Który Przekracza to, co Ludzkie. Wymiar religijności będący składową duchowości wiąże się u osób zaangażowanych w formację z poszerzaniem świadomości na temat prawd wiary i praktyki życia chrześcijańskiego. Dokonuje się to w ramach spotkań opartych na analizie tekstów biblijnych i na świadectwie życia animatorów prowadzących spotkania. Nabyta świadomość ukierunkowuje osobę na dokonywanie moralnych wyborów w świetle tego, czego oczekuje i uczy Bóg. Wymiar wrażliwości etycznej opiera się na sprzeczności wobec zła. Refleksja nad tym, co w życiu dobre i złe również ma swoje zakorzenienie w obserwowaniu społeczeństwa przez pryzmat prawa bożego i opartych na nim zasad życia wspólnoty parafialnej, a szczególnie grupy formacyjnej. Poczucie harmonii będące poszukiwaniem jedności i spójności w samym sobie oraz w świecie klaruje się w osobie dzięki relacji z Bogiem i z członkami wspólnoty¹⁹. Odnajdowanie własnego miejsca w społeczności wierzących i głęboka więź ze Stwórcą pozwalają człowiekowi na kształtowanie i odkrywanie własnej tożsamości. Podsumowując, otrzymane wyniki są zgodne z koncepcją zarówno duchowości, jak i z istotą procesu formacji liturgicznej posługujących.

W ramach hipotezy pierwszej zbadano również różnice w poziomie religijności i jej wymiarów w kontekście podejmowanej formacji i jej braku. Założenie mówiące o tym, że religijność jest wyższa u osób formujących się, również potwierdziło się w wymiarze orientacji i religijności jako systemu znaczeń, natomiast nie potwierdziło się w wymiarze sensu. Orientacja religijna w świetle religijności jako systemu znaczeń rozumiana jest jako rozumienie siebie i świata. Religia jest swoistą „mapą poznawczą”, która umożliwia jednostce interpretację i przetworzenie tego, co ją otacza i tego, jak wyglądają jej zachowania w tym kontekście. Staje się ona siłą motywująca do różnych działań i dążeń²⁰. W kontekście formacji widzimy wyraźnie, że aby wyznawana religia stała się orientacją w życiu wewnętrznym i zewnętrznym, musi zostać poznana i zinterioryzowana. Osoby niezaangażowane mają mniejsze możliwości dogłębnego studiowania Pisma Świętego i nauki Kościoła oraz praktykowania nabytych idei w posłudze, będącej nieodłącznym elementem wyznawania wiary²¹.

¹⁹ I. Heszen-Niejodek, E. Gruszczynska, *Wymiar duchowy człowieka...*, s. 17.

²⁰ D. Krok, *Religijność a jakość życia...*, s. 186.

²¹ Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium Duszpasterstwa...*, ustęp 25.

Poczucie sensu życia określane jest jako stan dążenia do osiągnięcia najważniejszych rzeczy w życiu oraz odkrywanie tego, co nadaje życiu wartość i cel²². Religijność pozwala nie tylko odnaleźć swoje miejsce w świecie i sensowność własnego życia, ale też zrozumieć ukryty sens wydarzeń. System religijny pozwala osobie wierzyć, że Bóg kieruje życiem i jednocześnie czyni je sensownym. Dzięki poczuciu sensu życia człowiek jest w stanie rozwijać się i na kolejnych etapach rozwoju widzieć związek między sobą a całością bytu. Poczucie sensu religijnego w perspektywie teorii religijności jako systemu znaczeń jest ujmowane jako traktowanie wiary tożsamej z sensem i celem życia. Umożliwia ono człowiekowi budowanie znaczenia doświadczeń życiowych. Hipoteza nie potwierdziła się w tym wymiarze prawdopodobnie ze względu na brak danych dotyczących aktualnej sytuacji życiowej respondentów. Sens religijny zakłada określoną filozofię życia, która na różnych etapach rozwoju ulega przemianom i jest wrażliwa na przeżywane kryzysy. Religijność staje się systemem znaczeń dzięki głębokiemu przeżywaniu i praktykowaniu religii oraz dzięki stawianiu jej na ważnym miejscu w interpretacji otaczającego świata. Dzięki wprowadzaniu w świat symboli i znaczeń zaczerpniętych z Biblii i praktyki życia Kościoła formacja liturgiczna poszerza w osobie poznawczy aspekt poszukiwania działania Boga w życiu ludzi. Podsumowując trzeba stwierdzić, że religijność jako system znaczeń wzrasta w osobie dzięki formowaniu się do dojrzałego posługiwania i współtworzenia wspólnoty eucharystycznej²³.

Wyniki otrzymane z weryfikacji hipotezy drugiej, mówiącej o dodatnim związku między duchowością a długością okresu, w którym osoba podejmowała posługę, świadczą o braku istotnych powiązań. Jako że duchowość jest z jednej strony dyspozycją zmieniającą się w czasie, im dłużej osoba podejmuje służbę liturgiczną, tym bardziej rozwija swoją duchowość i odwrotnie, czyli im głębsza duchowość człowieka, tym gorliwiej może trwać w posłudze. Duchowość jest niejednokrotnie ujmowana w kategoriach relacji. W wypadku chrześcijanina jest to relacja z Bogiem i ze wspólnotą. Posługiwanie podczas zgromadzenia liturgicznego, które jest niewątpliwie centralnym elementem życia osób wierzących i miejscem spotkania z Transcendencją, powoduje wzrastanie w obu tych relacjach, które się przenikają²⁴. Osoba ma określone miejsce we wspólnocie,

²² K. Popielski, *Psychologiczno-egzystencjalna interpretacja...*, s. 51.

²³ G. Jung, *Symbol przemiany w mszy*, Warszawa 1998, s. 85.

²⁴ Por. KL nr 14.

jest ono szczególne i zobowiązujące. Im dłużej trwa owo udzielanie siebie, tym bardziej osoba staje się świadoma własnego „ja” i stawia sobie coraz wyższe cele rozwojowe będące stopniami przekraczania, czyli transcendencji własnego „ja”. Jak każda relacja, tak i duchowość zbliża swoich członków. Dlatego też Bóg staje się coraz bliższy człowiekowi i dla niego ważniejszy. Duchowość rodzi również zaangażowanie i wytrwałość w postanowieniach, szczególnie tych zapewniających harmonię w życiu, która to zapewnia stałość i bezpieczeństwo. Brak istotnych wyników w tym obszarze może być spowodowany małą rozpiętością czasową podejmowanej formacji.

Hipoteza trzecia, mówiąca o dodatnim związku między czasem formacji a wzrostem religijności jako systemu znaczeń, nie potwierdziła się. Otrzymany wynik może być związany z brakiem danych na temat etapu formacji i jej ciągłości w przypadku zaangażowanych w posługę liturgiczną. Warto w celu ponownego sprawdzenia owej hipotezy poprosić respondentów o wskazanie na cele życiowe, jakie im przyświecają na określonym etapie rozwoju. Może być tak, że osoby w młodszym wieku nie mają jeszcze wyznaczonych dążeń lub nie utworzyła się u nich rozbudowana struktura nadawania znaczeń. Wynikać to może z małego doświadczenia życiowego respondentów (średnia wieku to ok. 25 lat). Trzeba jednak pamiętać, że na otrzymane wyniki mogą mieć wpływ także czynniki związane z rozwojem struktur poznawczych i rodzajem doświadczeń życiowych.

Po zweryfikowaniu hipotezy czwartej, mówiącej o tym, że wraz z wiekiem wzrasta poziom duchowości i religijności, zauważyć można, że osoby starsze cechują się wyższym poziomem wrażliwości etycznej, harmonii i ogólnej duchowości. Potwierdza to założenia teoretyczne, wskazujące na to, że wraz z rozwojem osobowościowym i kolejnymi doświadczeniami życiowymi wzrasta poziom duchowości²⁵. Wrażliwość etyczna budować się może na kanwie przyswajanych w cyklu rozwoju norm moralnych oraz na bazie kształtującej się empatii i zinternalizowanych wskazań etycznych wyznawanej religii. Harmonia wzrastać może w wyniku interpretacji kolejnych etapów życia w kontekście całości i sensowności podejmowanych decyzji. Wiąże się ona także z wiarą w Bożą Opatrzność. W ramach religijnego systemu znaczeń wraz z wiekiem nie zauważono istotnych statystycznie powiązań. Może być to spowodowane małą rozpiętością wieku badanych, a dla dyspozycji rozwojowej, jaką jest religijność jest to istotny warunek do podejmowania analiz.

²⁵ U. King, *The Dance of Life. Spirituality, Ageing and Human Flourishing*, w: *Ageing, Spirituality and Well-being*, red. A. Jewell, London 2004, s. 131.

Hipoteza piąta, mówiąca o tym, że osoby bardziej wykształcone prezentują wyższy poziom religijności i duchowości, nie potwierdziła się. Otrzymane wyniki mogą być związane z małą liczebnością osób z poszczególnych poziomów wykształcenia.

Weryfikacja hipotezy szóstej, mówiącej o tym, że kobiety prezentują wyższy poziom duchowości i religijności niż mężczyźni wykazała, że faktycznie ogólny poziom duchowości jest znacznie wyższy u kobiet, ale w obrębie poszczególnych podskal nie wystąpiły różnice. W ramach RSZ zauważa się wyższy poziom ogólnej religijności i sensu religijnego u kobiet niż u mężczyzn. Potwierdzają to wyniki badań, w których zauważono, że kobiety w kontekście poznawczym częściej podporządkowują cele życiowe treściom wyznawanej religii.

W celu zweryfikowania otrzymanych prawidłowości należałoby przebadać populację bardziej liczną i bardziej zróżnicowaną. Ciekawym zagadnieniem byłoby także sprawdzenie związków między podejmowaniem posług liturgicznych i formacji z wybieranymi zawodami i wyznaczanymi celami żywymi osób badanych.

Przebieg formacji liturgicznej dostosowany do wieku i poziomu rozwoju uczestników przynosi w ich życiu wiele pozytywnych skutków. Z przedstawionych w niniejszej pracy badań wynika, że osoby podejmujące formację w ramach służby liturgicznej cechują się wyższym poziomem. Wyższy poziom zorientowania religijnego, będącego siłą warunkującą wyznaczanie celów życiowych i stylów postępowania, oraz ogólnej religijności, stanowiącej cechę człowieka, otwierają na wypełnianie konkretnych zadań w ramach wspólnoty i własnego życia. Osoby formujące się prezentują również wyższy poziom duchowości, stanowiącej zdolność człowieka do przekraczania samego siebie, a w konsekwencji pełnego i świadomego funkcjonowania w otaczającym świecie.

Zarówno religijność, jak i duchowość nie są statyczne, ale rozwijają się w trakcie życia, dlatego też należy zapewnić młodzieży i dorosłym posługującym w parafiach dostęp do stałej i głębokiej formacji, prowadzącej do doskonalenia umiejętności posługiwania oraz do głębszego rozumienia zarówno dokonującego się misterium, jak i do świadomości własnej roli w ramach wspólnoty eucharystycznej.

W celu głębszej analizy predyspozycji psychicznych członków służby liturgicznej należałoby przebadać większą grupę posługujących z różnych diecezji w Polsce. Interesujący również byłby pomiar poczucia sensu życia, który koreluje w prowadzonych przez innych badaczy badaniach z religijnością i duchowością.

Warty uwagi jest również etap życia i sytuacja egzystencjalna osób badanych w kontekście wrażliwej na kryzysy religijności. Z punktu widzenia dokładności i rzetelności pomiaru byłoby ważne wykorzystanie także innych skal pomiarowych. Badania tego typu pozwolą nie tylko na poznanie zjawiska, ale też lepsze dostosowywanie procesu formacyjnego do członków służby liturgicznej.

Bibliografia

- Blachnicki F. *Liturgia a wspólnota*, Kraków 2015.
- Elkins D.N., *Beyond religion: toward a humanistic spirituality*, w: *The handbook of humanistic psychology: Leading edges in theory, research, and practice*, red. K.J. Schneider, J.T. Bugental, J.F. Pierson, Thousand Oaks 2001, s. 201–212.
- Golan Z., *Pojęcie religijności*, w: *Podstawowe zagadnienia psychologii religii*, red. S. Głaz, Kraków 2006, s. 71–79.
- Heszen-Niejodek I., Gruszczyńska E., *Wmiar duchowy człowieka, jego znaczenie w psychologii zdrowia i jego pomiar*, „Przegląd Psychologiczny” 47 (2014), s. 15–31.
- Hill P.C., *Mearsuement in the psychology of religion and spirituality: Current status and evaluation*, w: *Handbook of the psychology of religion and spirituality*, red. R.F. Paloutzian, C.L. Park, New York 2005, s. 43–61.
- Jung G., *Symbol przemiany w mszy*, Warszawa 1998.
- Kędziora S., *Duchowość i religijność osób starszych*, w: *Spoleczne wymiary*, red. A. Fabiś, M. Muszyński, Bielsko-Biała 2011, s. 147–156.
- King U., *The Dance of Life. Spirituality, Ageing and Human Flourishing*, w: *Ageing, Spirituality and Well-being*, red. A. Jewell, London 2004, s. 130–132.
- Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium Duszpasterstwa Służby Liturgicznej*, Częstochowa 2008.
- Krok D., *Religijność a jakość życia w perspektywie mediatorów psychospołecznych*, Opole 2009.
- Mateusiak J., *W poszukiwaniu przejawów duchowości*, „Przegląd Psychologiczny” 47 (2004), s. 33–46.
- Park C.L., *Religion and meaning*, w: *Handbook of the psychology*, red. R.F. Paloutzian, C.L. Park, New York 2005, s. 45–48.
- Pettet J.R., *Approaching spirituals problems in psychotherapy: A conceptual framework*, „Journal of Psychotherapy Practice and Research” 3 (1994), s. 237–245.
- Popielski K., *Psychologiczno-egzystencjalna interpretacja problematyki sensu i sensowności*, w: *Człowiek – wartości – sens*, red. K. Popielski, Lublin 1996, s. 50–53.

Prężynka W., *Funkcja motywacyjna wartości religijnych w osobowości człowieka*, w: *Wykłady z psychologii w KUL w roku akademickim 1985/86*, red. A. Biela, Lublin 1988, s. 260–265.

Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum concilium”*, Wrocław 1997.

Walesa C., *Wyjaśnianie religijności człowieka (analiza psychologiczna)*, w: *Studia z psychologii KUL*, red. P. Francuz, P. Oleś, W. Otrębki, t. 11, Lublin 2003, s. 21–38.

POZIOM DUCHOWOŚCI I RELIGIJNOŚCI U KATOLIKÓW ZAANGAŻOWANYCH I NIEZAANGAŻOWANYCH W SŁUŻBĘ LITURGICZNĄ

Streszczenie

W artykule opisano badania nad relacjami między duchowością i religijnością a zaangażowaniem w formację liturgiczną oraz takimi czynnikami, jak płeć, wiek i wykształcenie badanych. Teoretyczną podstawą do badania poziomu duchowości jest koncepcja traktowania go jako zdolności człowieka podlegającego rozwojowi. Poziom ten składa się z wrażliwości etycznej, harmonii i religijności, a także ogólnego poziomu duchowości. Religijność rozumiana jest jako system znaczeń, który składa się z orientacji, sensu i ogólnie rozumianej religijności. Do uzyskania wyników wykorzystano ankietę autorską I. Heszen-Niejodek, E. Gruszczyńskiej i A. Metlaka oraz Kwestionariusz Religijny Systemu Znaczeń D. Kroka. Wyniki badań wskazują, że osoby podejmujące formację liturgiczną charakteryzują się wyższym poziomem duchowości i religijności niż osoby niezaangażowane. Wyższy poziom obu zmiennych prezentują także kobiety w porównaniu z mężczyznami. Badania te mają charakter pilotażowy i mogą stanowić podstawę dla działań duszpasterskich i dalszych badań w zakresie tych ludzkich dyspozycji.

Słowa kluczowe: duchowość, religijność, służba liturgiczna, formacja

**THE LEVEL OF SPIRITUALITY AND RELIGIOUSNESS
IN THE CATHOLICS BEING INVOLVED AND NOT INVOLVED
IN THE LITURGICAL SERVICE**

Summary

This article describes research on the relationships between Spirituality and Religiosity with the involvement in liturgical formation and with such factors as: sex, age and education of the respondents. The theoretical basis for studying the level of Spirituality is the concept of treating it as human's ability subject to development. It consists of ethical sensitivity, harmony and religiosity, as well as the general level of spirituality. Religiosity is understood as a system of meanings, that consists of: orientation, sense and generally understood religiosity. The Self-Written Questionnaire authored by I. Heszen-Niejodek, E. Gruszczyńska and A. Metlak and the Religious Questionnaire of the Significance System by D. Krok were used to obtain the results. The research results indicate that people undertaking liturgical formation are characterized by a higher level of Spirituality and Religiosity than non-committed people. The higher level of both variables is also presented by women in comparison with men. These studies are of a pilot nature and can form the basis for pastoral activities and further research in the scope of these human dispositions.

Keywords: spirituality, religiousness, liturgical service, formation